

Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi

The Journal of International Social Research

Cilt: 8 Sayı: 36 Volume: 8 Issue: 36

Şubat 2015 February 2015

www.sosyalarastirmalar.com Issn: 1307-9581

TÜRKÇEDE ÜNLEMLER VE TEMEL İŞLEVİ EXCLAMATIONS AND THEIR MAIN FUNCTIONS IN TURKISH

Mehmet GEDİZLİ*

Öz

İnsanlığın ortak eseri olan diller, yapı ve işleyiş bakımından birbirilerinden ayrılırlar. İnsan dilinin belli sayıda seslerden oluştuğu dilbilimciler tarafından tespit edilmiştir. Belli ve sınırlı sayıdaki seslerle binlerce dil konuşulması ve bu dillerin her birinin kendine özgü yapı ve işleyiş oluşturmaları dikkat çekici bir husustur.

Dillerin kendilerine özgü dil unsurları üretmeleri ve işletmeleri, dil olmalarının gerekçelerinden birisidir. Ünlemler de dillere özgü yapı ve işleyişe sahip olan dil unsurlarındandır. Her dilin ünlemleri vardır ve dilin konuşucuları tarafından kullanılmaktadır. Ünlemler, diğer dil unsurları (isim, fiil vd.) gibi genel nitelikli değildir. Yapıları ve kullanılışları bakımından özel bir yerleri vardır.

Bu çalışmada, Türkçenin üzerinde en az çalışılan gramer konularından birisi olan ünlemler, genel özellikleri ve temel işlevi bakımından incelenmiştir.

Öncelikle Türkçe gramer kitaplarının konuya yaklaşımları belirlenmiştir. Kaynaklar arasındaki farklı yaklaşımlara dikkat çekilmiştir. Gramer terimleri sözlüklerinin konuya dair açıklamaları temel alınarak, ünlemlerle ilgili tespitlerdeki eksikliklere ve ortak tespitlere vurgu yapılarak, tartışma zemini oluşturulmuştur.

Türkçe araştırmalarında ünlemlerle ilgili oluşan tespitlere katkıda bulunması amacıyla fono-morfolojik, semantik, sentaks ve imlâ özellikleri açısından ünlemler, ayrı başlıklarda incelenip değerlendirilmiştir. Ünlemlerin temel işlevinin anlatım gerçekleştirme olduğu noktasından hareketle, cümle konusu içinde değerlendirilmesi gerektiğine dikkat çekilmiştir.

Bu makale ünlemler konusunda, alana katkı sağlamayı amaçlamış ve özellikle iki nokta üzerine vurgu yapmıştır. İlk ünlemlere özgü bir imlâ kararlılığının olmadığına dikkat çekmiştir. Çünkü asıl ünlemler dışında ünlem işlevli sözcüklerin ünlem olarak yazılı metinlerde kullanılmalarında bir belirsizlik görülmektedir. Diğer husus da Türkçede ünlemlerin temel işlevinin anlam karşılamak değil, anlatım gerçekleştirmek olduğunu belirtmiştir.

Bu çalışma Türkçede ünlemlerle ilgili önemli tespitler ortaya koymakta ve bilim insanlarının konuya yaklaşımları açısından yeni bir bakış açısı sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Türkçede Ünlemler, Ünlemlerin İşlevi, Ünlemlerin İmlâsı.

Abstract

The common works of human beings, languages, differ from each other in their structures and functions. It has been determined by the linguists that languages consist of a certain number of sounds. That thousands of languages are produced with certain and limited amount of sounds and these languages have their own specific structures and functions are something very striking.

One of the requirements of being a language is that a language should produce its own linguistic components and functioning. Exclamations are one of these components having the specific structures and functioning. Every language has its own exclamations and these exclamations are used by that language's users. Exclamations do not have general features like the other components (noun, verb, etc.). They are special in terms of their structures and functions.

In this study, exclamations, which have had by far the least study on among the Turkish grammar structures, have been analyzed in terms of their structure and functioning.

Primarily, the attitudes of the Turkish grammar books towards exclamations were determined. The differences among the books were emphasized. Based on the explanations of the

* Yrd. Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe Eğitimi Bölümü.

grammar glossaries, discussion themes about the issue have been set emphasizing the common findings and the insufficiency of the findings on the issue.

In order to contribute to the findings about the exclamations in Turkish studies, exclamations were studied in terms of phono-morphologic, semantic, syntax and orthographic features. Depending on the fact that the basic function of the exclamations is to provide expression it has been concluded that exclamations should be evaluated under the subtitle of sentence.

This article aims to contribute to the studies done on the exclamations and emphasizes especially two points. Firstly, it is stated that there is no coherence in the usage of exclamations as there is an indefinite pattern in the usage of the words functioning as an exclamation instead of the main exclamations. The other point is that the basic function of the exclamations is not to provide meaning but to provide expression.

This study provides significant data on the usages of exclamations in Turkish and also a new perspective towards the studies in this field for scholars.

Keywords: Exclamations in Turkish, Functions of Exclamations, Orthography of Exclamations.

0. Giriş

Genel bir özelliği olarak dilin temel işlevlerinden biri, anlaşmayı sağlamasıdır. Her dil anlam ve anlatım kavramlarının var oluş etkinlikleriyle vücut bulur. Sözcük ve sözcük işlevli yapılara bağlı olarak, anlam gösterme ve anlatım gerçekleştirme özelliğiyle temelde insanın, şimdilerde makine ve robotların da kullanım alanına giren dilin, iç işleyiş düzeninde yine kendine özgü üretim ve gelişim kanalları bulunmaktadır.

Dil, anlam karşılığında, kavramları ses/işaret aracılığıyla bir varlığa dönüştürüp adlaştıran dilselleşmenin ilk adımını gerçekleştirirken, diğer taraftan aynı etkinlik alanındaki ve aynı hazır bulunmuşluk donanımına sahip muhabata, anlamı ileterek de anlatım gerçekleştirmektedir. Anlatım, varlığı anlama bağlı olan ve zaman içinde kişiyle oluşabilen bir eylemdir. Bu iki temel kavram üzerinden biçimlenmeye başlayan dil, anlamın temel unsuruna ad, anlatımın temel unsuruna da eylem diyerek, sözcükleri arasında bir çizgi oluşturmuştur.

Her dil kendine ait anlam gösterme ve anlatım gerçekleştirme sistemine sahiptir ve sisteminin işleyiş özelliklerine göre varlığını sürdürmektedir. İnsan öznesine dair mümkün olan her türlü özellik, dil için de geçerlidir; doğar, gelişir, eskir, yenilenir, kaybolur, güçlenir, zayıflar, ölür vs. İşleyiş sistemini kendine özgü kaynaklarıyla sürdürebilen diller, süreklilikleri konusunda pek sorun yaşamazlar, ancak dış ve iç sorunlar karşısında yenilenme, gelişme, dönüşme, üreme gibi sistematik özellikler oluşturamayan diller ise süreç içinde çeşitli sebeplere bağlı sorunlar yüzünden yok olup giderler.

Yazının kullanım alanına girmesi ve insan hayatını çok yönlü olarak kapsamayı, diller açısından göz ardı edilemeyecek önemli bir gelişmedir. İnsan aklının en akıllıca geliştirdiği ve kendini, kendisi dışındaki unsurlarla sürdürebilir kılmayı başardığı yegâne eserlerden biri olan yazının var oluş alanı, dildir. Dil yazıyla devamlılık imkânı kazanırken, yazı da dilin varlığında sadece işaret sistemi olmanın ötesine geçmiştir. Yazı, dili etkileyip değiştirirken, dil de yazının yaygınlık kazanmasını sağlamanın yanında, yazıyı dilleştirmiştir. Dil yazısız zamanlarda seslere inşa ettiği varlığını, artık yazıya ve yazının tabiatına ait özelliklere de gizlemiştir.

Dilin yazıdan sonra, yazının varlığına bağlı olarak oluşan ve şimdilerde her geçen gün gelişip yaygınlaşan bilgisayar ve kültürüyle de iç içe geçtiği dikkatlerden kaçmamaktadır. Dil için yazının etkisi ne ise, bilgisayarın da etkisi en az yazı kadar olmaktadır. Bahsedilen dile özgü sistem ve işletim özellikleri, devamlılığını sürdürebilme kanallarını etkin bir şekilde kullanamıyorsa, lehine görünen bu aygıtlar yüzünden bir sona gitmek durumunda kalmakta ve tarihte bunun pek çok örneği bulunmaktadır (Bkz, Crystal, 2007).

Seslerden oluşan ve kendine özgü seslik düzenlemeleriyle belirli kurallar çerçevesinde sözcük kadrosunu kuran dil, sözcükleri anlaşma etkinliğindeki işlevlerine göre anlamın anlatımdaki durumuna uygun hale gelmesini sağlayacak yine kendine ait -anlamı temelde koruyarak- anlamın varyant kazanmasına imkân veren ve gramercilerin yardımcı unsur olarak gördükleri dil araçlarını üretmiştir; edatlar: çekim edatları, bağlaçlar ve ünlemler. Ne anlam ne

de anlatım işlevi olan, ancak her iki unsur için de gerekli durumlarda devreye giren bu unsurlar, dil incelemelerinin en başından beri üçüncü sözcük türünü oluşturmuştur.

Bilinen gramer tarihinde diller, isim, fiil ve edat olmak üzere üç türlü sözcük çeşidiyle ele alınmıştır. Dillerin diğer dillerle etkileşimleri, bazı durumlarda zenginleşme ve çeşitlenme fırsatı sunarken bazı durumlarda da etkileşime fazla açık kalan dillerin sonunu getirmiştir. Diller arası ilişkilerde, dilin yapısı, kurgusu, uyumluluğu ve sistemi, etkileşim süreçlerinde eşitlik/denklik şartlarını sağladığında ve kullanıcısı açısından faydalı ve kullanışlı olma yeterliliği göstererek sürekliliğini korumuştur.

Türkçe, bilinen tarihinde diller arası etkileşimi en yoğun ve sürekli yaşamış ve de hala yaşayan dillerden birisidir. Yazılı süreç içinde yazı yoğunluğu yaşamadan ve etkileşimde kaldığı dillerin etkin yazımları karşısında, bir takım aksaklıklar yaşayarak etkileşim süreçlerinden başarıyla çıkmayı başarmıştır. Elbette bu durum, dil dışı etkenlerin yanında daha çok dil içi işleyişle açıklanabilir.

Dilin en küçük gramer birlikleri olan sesler, tüm diller için sınırlı sayıdadır. İnsanın sahip olduğu ses araçlarıyla üretebileceği seslerin miktarı da belli sayının üzerine çıkamaz. Dolayısıyla dünyadaki tüm beşeri diller, belli sayıdaki sesleri kullanarak var olmaktadır. Muharrem Ergin, "Dilleri birbirinden ayıran şey esas itibarıyla sesler olmayıp, seslerin meydana getirdiği şekillerdir, gramer birlikleridir." der (Ergin, 2009: 30). Seslerin belli kural ve ilkeler çerçevesinde oluşturdukları biçimler, sözcükleri oluştururlar. Her dil mahdut sayıda seslerle ihtiyaçları kadar sözcük oluşturarak dil için gerekli olan temel varlığı ortaya çıkarır. Bunlar sözcüklerdir ve yukarıda bahsedilen sözcük türlerini de kapsamaktadır.

Ünlemler, Türkçede üzerinde çok durulmamış, ancak önemli bir sorun olarak da karşılaşılan unsurlardandır. Zeynep Korkmaz Türkiye Türkçesi Grameri adlı eserinde, "gramerimizin en az işlenmiş konularından biri" olduğunu belirtir ve "Türkiye Türkçesi ile ilgili yerli ve yabancı gramerlerde bu konu tanımı, niteliği, kapsamı ve sınıflandırılması bakımından birbirleri ile ortaklaşan noktalar dışında, genellikle birbirine uymayan veya eksik kalan değerlendirmelere bağlanmıştır." diyerek bir nevi sorunu genel bir çerçeve içinde sunar (Korkmaz, 2003: 1139).

Türkçenin gramerlerinin ve gramercilerinin üzerinde en çok durdukları ve tartıştıkları konulardan birini sözcük türleri oluşturur. Kaç türlü sözcük olduğu ve bunların ayırt edici özelliklerinin biçim mi, işlev mi yoksa anlam mı olduğu yönündeki tartışmalar belli çizgilerde sürüp gitmektedir. Tartışılması Türkçe açısından önemli bir nokta olmakla birlikte, gerek duyulan sonuca ulaşılamaması da bir başka açıdan önemli bir sorunlu noktayı oluşturmaktadır. Bu tartışmalar, Türkçenin bilimsel çalışmalara konu edilmesi bakımından önemli, ancak Türkçenin eğitim ve öğretim süreçleri açısından ise ikinci kez daha önemli bir sorun olmaktadır. Özellikle farklı gramerlere göre yapılan Türkçe öğretimlerinde, ihtilafli durumlar oluşturmakta ve bu durum da kargaşaya neden olmaktadır.

Ünlemler, biçim, anlam ve işlev özellikleri birlikte değerlendirilmesi gereken dil unsurlarındandır. Bir dil unsuru olarak, temel unsurlar (isim ve fiiller) gibi ne biçim ne anlam ne de sadece işlevsel özellikleriyle açıklanabilirler. Dolayısıyla ünlemlerin bu özelliklerini dikkate alarak değerlendirmek yerinde bir yaklaşım olacaktır.

1. Çalışmanın Amacı ve Yöntemi

Türkçenin gramerindeki tartışmalı konulardan ve üzerinde çok fazla durulmamış olmasından dolayı ünlemler, imlâ, şekil ve cümle bilgisi açısından sorun teşkil etmektedir. Ses özellikleri bakımından diğer sözcüklerden farklı olmaları, biçim açısından yaygın bir kullanım özelliğine sahip olmamaları; yaygın bir değişim ve gelişim göstermemeleri ve cümlede bulunmalarına rağmen diğer cümle öğeleri gibi doğrudan cümlenin temel unsuruna etki etmemeleri ve cümle içinde bulunup cümle dışı unsur olarak adlandırılarak açıklanma yoluna gidilmesi, ünlemleri gramer açısından başlı başına sorun haline getirmektedir. Bu çalışmayla ünlemler üzerindeki tartışmalara katkı sunmak ve dil bütünlüğü içindeki konularına vurgu yapıp oluşumları, biçimleri ve işlevleri dikkate alınarak çözüm üretmek hedeflenmiştir.

Eş zamanlı bir periyodu esas alan bu çalışmada, Türkiye Türkçesi gramer kitaplarındaki ünlemler ele alınmıştır. Gramerlerde biçimden işleve bir yol izlenir. Önce sözcük ya da cümle ortaya konulur, daha sonra da işlevleri belirlenmeye çalışılır. Bu çalışmada da konunun özelliğine bağlı olarak önce ses ve biçim sonra da işlevi üzerinde durulmuştur. TDK Türkçe Sözlük ve Türkçe gramerler esas alınarak ortalama bir veri oluşturulmuş ve bunlar üzerinden konu incelenmiştir.

2. Türkçede Ünlemler

Türkçenin temel ve yaygın kullanılan gramerlerinde ünlemler, biçim/şekil/morfolojisi esas alınarak sözcük türleri içinde ele alınmıştır. Geleneksel gramer anlayışını benimseyen yazarlar¹ edatlar içinde, modern gramerciliği esas alan yazarlar² da ünlemleri edatlardan ayrı bir sözcük türü olarak göstermiştir. Her iki yaklaşım da biçimden hareket ederek ünlemlerin yerini belirlemeye çalışmıştır. Üçüncü bir yaklaşımla Zeynep Korkmaz ise ünlemlerin görev ve anlamlarını esas alarak ünlemleri, edatlardan ayrı incelemiştir³.

TDK tarafından Türk gramerinin sorunları toplantıları kapsamında, edatlardan bağımsız bir oturumla ele alınan ünlemler, Şükrü Haluk Akalın, Hamza Zülfikar ve Cengiz Alyılmaz'ın bildirimleri etrafında ayrıntılı olarak tartışılmıştır (TDK, 1999: 473-540). Özellikle Akalın bildirisinde Türkiye Türkçesinde ünlemlerle ilgili kaynakların hemen tamamının yaklaşımlarını bir araya getirmiş; sözcük türleri içindeki yeri, kendi içlerindeki tasnifi, ünlem olan sözcükler ve söz dizimi ile ilgili sorunlar ayrı başlıklar altında ele alıp, tartışmanın sınırlarını da belirlemeye çalışmıştır (TDK, 1999: 476-491).

Burada, kaynakçada gösterilen eserlerin ünlemi açıklamak için kullandıkları ortak yaklaşımların hepsini farklı ifadelerle göstermek yerine sadece gramer terimleri sözlüklerindeki tanımları almanın uygun olacağı kararlaştırılmıştır. Metnin hacmini benzer ifadelerle genişletmektense, genel ve yaygın kabul üzerinden konunun değerlendirilmesinin daha faydalı olacağı umulmaktadır.

Zeynep Korkmaz, *Gramer Terimleri Sözlüğü*'nde; "Konuşanın korku, sevinç, acıma, şaşkınlık gibi her türlü duygu ve heyecanını etkili ve kısa bir biçimde anlatmaya, seslenmeye, çağırma yarayan ve kısmen bağımlı kelimeler sınıfına giren kelime veya kelimeler" şeklinde açıklamış ve "*a!, e!, ah!, ay!, ey!, ya!, hah!, vah! aman!, haydi!, hişt! vb.*" örnekleri göstermiştir (Korkmaz, 2007: 224).

Ahmet Topaloğlu, *Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü*'nde; "Genellikle tek başına tanımı olmayan, ancak seslenmeleri; korku, sevinç, şaşkınlık, acıma gibi ruh hallerini; yasaklama, tasdik, gösterme gibi hususları ifade eden kelime türü." demektedir (Topaloğlu, 1989: 149).

Berke Vardar vd. tarafından hazırlanan *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü* ise; "Konuşucunun duygusal bir tepkisini dile getiren, korku, sevinç, şaşkınlık, acıma anlatan, çağrı, buyruk, yasaklama vb. belirten ve tek başına tümce oluşturabilen sözcük." olarak açıklar ve "*a!, ey!, ya!, hadi!, vay!*" sözcüklerinin Türkçedeki ünlem örnekleri olduğunu belirtir (Vardar vd., 2002: 206).

TDK Türkçe Sözlükte ise; "Türlü duyguları anlatan veya bir doğa sesini yansıtan kelime; nida: Ah!, oh!, şak!, çat! vb." şeklinde ünlem açıklanmıştır (Akalın vd., 2011: 2447).

Dipnot 2, 3 ve 4'te gösterilen gramer kitapları ve gramer terimleri sözlüklerinin ünlemi açıklarkenki ortak çıkış noktaları, duyguların ifade edilişi sırasında çıkartılan seslerle oluşmalarıdır. Özellikle, "duyguların ifadesi" ortaklığı, düşüncelerin ifadesinde ünlemin oluşamayacağına işaret olarak düşünülebilir mi? Gramer ve gramerciler açısından üzerinde

¹ Muharrem Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul, 2009; Necmettin Haceminoğlu, *Türk Dilinde Edatlar*, İstanbul, 1992; Sezai Güneş, *Türk Dili Bilgisi*, İzmir, 2001; Leyla Karahan, *Türkçede Söz Dizimi*, Ankara, 2005; Hanifi Vural- Tuncay Böler, *Ses ve Şekil Bilgisi*, İstanbul, 2011; Mustafa Özkan- Veysi Sevinçli, *Türkiye Türkçesi Söz Dizimi*, İstanbul, 2008; Günay Karaağaç, *Türkçenin Dil Bilgisi*, Ankara, 2012; Halil Açıkgöz- Muhammet Yelten, *Kelime Grupları*, İstanbul, 2005.

² Doğan Aksan vd. *Sözcük Türleri*, Ankara, 1983; Haydar Ediskun, *Türk Dilbilgisi*, İstanbul, 1984; Tahsin Banguoğlu, *Türkçenin Grameri*, Ankara, 2007; Tahir Nejat Gencan, *Dilbilgisi*, Ankara, 2001; M. Kaya Bilgegil, *Türkçe Dilbilgisi*, Ankara, 1964.

³ Zeynep Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri*, Ankara, 2003.

durulması gereken ünlemin oluşumu esnasında kişideki ruh hali mi yoksa ruh halinin olduğundan çok ünlem diye ortaya çıkan yapıların dildeki yeri mi? Ünlemler, dildeki temel sözcük kadrosunu oluşturan isim ve fiiller gibi mi, yoksa görevli sözcükler olarak da adlandırılan edatlar gibi mi değerlendirilmelidir? İsim, fiil ve edatlar da ünlemleşebilir mi? Ünlemlerin yazılı metinlerdeki kullanımları için belli bir imlâ özelliği olmalı mıdır?

Türkçenin gramer kitapları ünlem konusundaki yaklaşımlarıyla meseleyi anlaşılır kılmaktan çok, daha da karmaşıktır. Yukarıdaki tanımlardan hareketle bir gramer konusu olarak ünlemi açıklamak ve gramer kategorisi içinde bir yere konumlandırmak zor görünmektedir. Biçim olarak sözcük, anlam ve işlev olarak ise belirsizlik ortaya çıkmaktadır. Biçiminin bir sözcüğü açıklamak için yeterli olmadığı durumlarda, diğer özelliklerine başvurulur. Anlam açısından da ünlemler yeterince açıklama yapabilecek bir anlam belirginliği olan sözcükler değildir. Geriye kullanımları ve kullanım gerekçelerini oluşturan işlevi kalmaktadır. Mevcut gramer kitaplarında ünlem olarak gösterilen sözcüklerden hareketle önce ses ve biçim özellikleri, sonra da işlevi ve imlâsı yönünden meseleyi değerlendirmek, ünlemin anlaşılmasına katkı sağlayacaktır.

2.1. Fono-morfolojik Bakımdan Ünlemler

Türkçede doğrudan ünlem olan sözcükler şunlardır:

a!	aah!	abo!	acaba!	acele!
acep!	aferin!	ah!	aha!	ala!
aman!	asla!	ay!	ayol!	bak!
be!	bravo!	bre!	çat!	çüş!
deh!	dur!	eee!	efendim!	eh!
evet!	ey!	hele!	eyvah!	ha!
hah!	hani!	haşa!	hay!	hayda!
haydi!	hay hay!	hayır!	he!	heh!
hey!	heyhat!	hişt!	hop!	hoppala!
dikkat!	alo!	oley!	hı hı!	ınnnn!
hu!	ih!	ilahi!	işte!	kalk!
kuçukuçu!	medet!	nah!	nice!	of!
oh!	oha!	ooo!	oy oy!	öf!
peh!	pekala!	peki!	pes!	pır!
yuh!	çuf!	şak şak!	lak lak!	pisi pisi!
imdat!	yetiş!	kurtar!	lütfen!	puffff!
pist!	püf!	sakın!	ta!	tabi!
tık!	tüh!	uh!	ulan!	vah vah!
vallahi!	vay!	vıy!	vız vız!	vızır vızır!
ya!	yahu!	yaşa!	yazık!	yok!

Tablo 1

Tablo 1’de gösterilen ünlemlerin bir kısmı Türkçeye ödünçleme yoluyla girmiş, çoğunluğu ise Türkçenin ses ve seslendirme özelliklerine yatkın veya yatkınlaşmış sözcüklerdir. Ses yansından türemiş ve bir sesle bir sözcüğün birleşimiyle oluşmuş olanlar da vardır. Ünlemlerin bir kısmı da ikileme şeklinde kullanılmaktadır. Ünlemlerin yapılarında ses olayları da dikkat çeken hususlardandır; ses düşmesi, hece kaynaşması, hece düşmesi, ünlü uzaması gibi. Bir başka göze çarpan özellik de bazı fiil ve isimlerin de ünlem olarak gösterilmesidir; *ulan!*, *yaşa!*, *sakın!*, *kalk!*, *bak!*, *dur!*, *yok!*, *evet!* gibi. Ünlemlerin geneli için bakıldığında, büyük bir kısmı konuşucunun istem dışı ya da bilinçsizce verdiği tepkilerle ortaya çıktıkları söylenebilir. Acı çekme anında, *of!*, *ih!*, *ooo!* ya da sevinç anında *oley!*, *yaşa!*, *hey!* gibi. Diğer taraftan doğrudan bir ses çıkarmak yerine konuşucu, ünlemin verdiği anlamı karşılayan bir sözcüğü aynı işlev için kullanabilir. *ya!* yerine şaşırırım; *ooo!* yerine güzel, yakışmış, hoş olmuş; *oha!* yerine kabul edilemez, olmaz, yakışmadı gibi sözcükler, konuşma ortamı ve konuşucunun ifade etme tercihlerine göre değişebilir, fakat sonuçta ünlem yerine ünlemin işlevini görebilecek bir sözcük kullanılır ve vurgu-tonlama ünlemindeki gibi olur. Ünlem sözcüklerinin ünlüler ve f, s, z, ş, y, r ünsüzleriyle bitenlerinde seslerin uzatılarak söylendiği görülmektedir; *abooo!*, *heee!*, *aaaa!*, *pufffff!*, *vzzzz!*, *czzzz!*, *fışşşş!*, *pısss!*, *hrrrrr!*, *pırrrr!*, *vayyyy!*, *vıyyy!* gibi. Fiillerden ünlem olarak kullanılanlar emir 2. Tekil kişi çekiminde kullanılırlar; *dur!*, *kalk!*, *bak!*, *gör!* gibi. Topluluğa yönelik seslenmelerde emir 2. Çoğul kişi çekimi de nadir olarak da olsa kullanılır; *bakınız!*,

dinleyiniz!, kaçınız! gibi. Ünlem sözcükleri arasında isimler bulunmamaktadır. Kişi isimleri, seslenme sırasında ünlem işlevi görürler, fakat ünlem özelliği olan isim türü sözcükler yoktur. *Selam dur!, tüfek as!,* gibi örneklerde de yardımcı fiillerle ünlem oluşturulmaktadır.

Ses ve biçim özellikleri açısından ünlem sözcüklerinin Türkçedeki genel durumu bu şekilde çerçevelendirilebilir. Dikkat edildiğinde, Türkçede ünlemlerin sayısı, sadece ünlemlere has sözcüklerin neler olduğu ve hangi ses özellikleriyle oluştuğuna dair belli bir sınır çizmek olası görünmemektedir. Şu durumda seslenme, çağırma, gösterme, fark ettirme, dikkat çekme, şaşırtma, şaşma, korkma, korkutma gibi uyarıcı etkisi yüksek ve belli bir amaç doğrultusunda mevcut sözcükleri söylemek ünlemin oluşmasını sağlamaktadır. Ünlem için temelde dikkat çekmeye yönelik farklı bir seslendirme ya da alışılmış çağırma sesleri kullanılmaktadır. Bu sesler çoğunlukla sesin işitilebilirliğini sağlamak amacıyla yüksek perdeden söylenmektedir. Ünlem kullanıldığı yere göre de farklılaşmaktadır; dikkat çekmek için kullanılanla, karşılıklı konuşmalardaki ünlemler farklı niteliklerdedir. Konuşmaya başlarken, konuşmanın akışında ve sonundaki ünlemler de değişmektedir.

Ünlemler doğrudan anlam gösterme görevi olan sözcükler değildir, ancak ima ettikleri bir anlam da mutlaka vardır. Ünlemin söylendiği ortam, durum ve bağlam, anlamının belirginleşmesine etki eder.

2.2. Semantik Bakımdan Ünlemler

Anlamları açısından ünlemler, isim ve fiiller gibi anlam önceliğine sahip değildir. Ünlem, bir isim ya da fiil olarak kullanılıyorsa o sözcüğün anlamıdır. *Dur!, otur!, dinle!, arkadaş!, öndekiler!* gibi ünlemlerde anlam açıktır. *oooo!, vaaayy!, off!, hui!* gibi ünlemlerin anlamları ise kullanıldıkları şartlara göre belirmektedir. *“Off!, Şuna bak! Bir içim su mübarek.”* ile *“Off! Nedir senden çektiğim?”* cümlelerindeki ünlemlerin anlamları farklıdır. İlkinde olumlu ve neşeli bir anlam yansıtırken ikinci cümlede mutsuz ve olumsuz bir anlam ifade etmektedir.

Temel ünlemleri oluşturan sözcükler açısından anlam belli değildir. Ünlemleşen sözcükler için anlam açık ve anlaşılardır. Esas ünlemlerde anlam belirleyicilik mümkün müdür? *aaaa!, tüh!, yaaa!, aha!, çat!* gibi sözcüklerin anlamları kullanıldığı şartlara göre belirmesinden dolayı, sesli dil kullanımı esnasında sorun yaşanmayabilir, ancak yazılı metinlerde belli kuralların oluşturulması, ünlemlerin anlaşılmasına yardımcı olabilir. Bu da ünlemlere özgü imlâ oluşturularak mümkün olabilir.

2.3. Sentaks Bakımından Ünlemler

Ünlemler, sentaktik unsurlardır. Dilin anlam gösterme ve anlatım gerçekleştirme işlevi açısından ünlem, anlatım işlevi için kullanılır. Çağırma, seslenme, ifade etme, fark ettirme gibi özellikleriyle kullanılan ünlem ve ünlem işlevli sözcükler, cümle işlevi karşılıklar, ancak cümle değılleridir.

Türkçede cümle temelde iki unsurla oluşur ve cümlenin beş temel ögesi vardır. Cümlenin öğelerinin temel öge olan yüklemle ilişkisi olmak zorundadır. Yükleme sorulara sorulara cevap vermeyen öğelerle ilgili farklı yaklaşımlar bulunmaktadır. Bazı araştırmacılar tarafından ünlem ve ünlem işlevli unsurlar cümlede, “cümle dışı unsur” olarak kabul edilir. Leyla Karahan Türkçede Söz Dizimi adlı eserinde; “Cümlenin herhangi bir yerinde bulunan, ancak kuruluşuna katılmayan ve dolaylı olarak cümlenin anlamına yardımcı olan öğelerdir. Cümle dışı öğeler, özne, nesne, yer tamlayıcısı ve zarf gibi yüklem tamamlayıcısı değildirler. Bu öğeler, yüklem tamamlayıcısı olan öğelerin aksine açıklama, pekiştirme vb. işlevlerle cümleye yardım eder ve cümleleri çeşitli anlam ilişkileri çerçevesinde birbirine bağlar.” der ve “Ünlemler, ünlem grupları, hitaplar, bağlama edatlarını cümle dışı öğelerin bir kısmı olarak gösterir (Karahan, 2005: 36-37). Halil Açıkgöz ve Muhammet Yelten de “Hitap grubu yapı bakımından cümle içinde, sonunda, önünde bulunabilir. Fakat meramı tek başına tamamladığı için gramer yapısı bakımından içinde, önünde ve sonunda bulunduğu cümle ile bir ilgisi yoktur.” şeklinde açıklayıp cümle tahlillerinde, cümle dışı unsur olarak belirtildiğini ifade ederler (Açıkgöz-Yelten, 2005: 45). Mehmet Özmen, cümlenin içinde olup da cümle dışı olarak adlandırılmasına ve cümleye katkısından ama yükleme de katkı vermemesinden dolayı “cümle dışı öge” yerine “bağımsız tümlec” demenin uygun olacağını önerir (Özmen, 2010: 349-351).

Diğer taraftan H. İbrahim Delice ise ünlem ve ünlem edatı öbeklerinin oluşturduğu cümle ögesi olarak kabul eder ve yüklemi değil cümleyi tamamlayan bir öge olduğunu belirtir (Delice, 2007: 160). Haydar Ediskun, ünlem cümleleri başlığı altında ele aldığı cümledeki ünlemleri, “taşkın duygular anlatan cümleler” olarak açıklar (Ediskun, 2004: 376).

Zeynep Korkmaz da Türkiye Türkçesi Grameri’nde; “Cümledeki ünlemin anlatım değerinin veya cümleye katmış olduğu anlatım etkisinin iyice anlaşılabilmesi için çok kez ünlemlerle cümlelerin yeterli olmaması ve söz konusu ünlemden önceki veya sonraki bir iki cümlede de gözden geçilmesi ihtiyacı, işte ünlemin anlam bilgisi açısından ilgili cümle veya cümleler ile bağlantılı olmasından kaynaklanmıştır. Bu bakımdan ünlemler, cümlelere anlam derinliği katan ve onları süsleyen öğeler olarak kabul edilebilir. Ayrıca, ünlemlerin yer yer söz ve cümle değeri taşıdıklarını, bazen tek bir ünlemin bir cümlede yerini tuttuğunu da belirtmek gerekir.” diyerek ünlemlerin cümledeki yerini belirlemeye çalışır (Korkmaz, 2003: 1143).

Ünlemlerin cümledeki durumları açısından nasıl değerlendirilmeleri gerektiği noktasında ihtilafın kaynağı, cümleye olan yaklaşımdır. Cümle bir yapı olarak ele alınıp, öğeler arası ilişki bütünlüğü açısından değerlendirildiğinde ilişkide yer bulamayan öğelerin cümleye katkısı olmadığı gerekçesiyle cümle dışı unsur olarak görmek biçimsel bir yaklaşım ortaya koymaktadır. Cümledeki anlam örgüsü açısından değerlendirilmesinde, cümle yapısındaki her unsurun anlama etki ettiği görülmekte ve dolayısıyla cümle bütünlüğünde öğeler arasındaki ilişkiden ziyade cümledeki öğelerin anlamı göz önünde bulundurulmaktadır. Bu durumda ünlem ve ünlem işlevli sözcükler cümledeki öğelerinden biri olarak görülmektedir. Burada esas alınması gereken nedir? Cümledeki yapı mı, anlamı mı, işlevi mi?

Cümledeki temel işlevi, anlam göstermekten ziyade anlatım gerçekleştirmektir. Genel olarak Türkçede çekim unsurları hem ek hem de sözcük seviyesinde anlam üretmek ya da anlam karşılamak için değil, anlatım gerçekleştirmek için kullanılırlar ve çekime soktukları sözcüklerin anlamlarında değişim yapmazlar. Cümledeki temel unsur olan yüklem, çekimli bir fiildir. Zaten fiiller çekim ekleri sayesinde fiil işlevi görürler; doğal olarak yüklemdirler ve ifade edici/anlatıcıdır. Bir cümlede iki çekimlenmiş fiil aynı anda bulunamaz. Bağlaçlarla birleştirilmiş cümleler, ayrı cümlelerdir. Buradan hareketle ünlemlerin cümledeki durumları için şu soru sorulabilir: Ünlemler cümle midir? Cümle işlevli midir?

Ünlemler cümledir ve ünlemler cümle değildir. Her iki cevap da doğrudur. Türkçede doğal ünlem kabul edilen *ah!*, *oh!*, *of!* *yooo!*, *vayyyy!* gibi sözcük kimliği netleşmemiş ünlemler Türkçenin cümle yapısıyla ilgisi olmayan unsurlardır. Yapı ve anlamları konusunda bir kesinlik yoktur. Dolayısıyla ikinci cevap verilmiş olur. Türkçede ünlem işleviyle kullanılan *dur!*, *kalk!*, *dinle!*, *arkadaşlar!*, *sen!*, *arkadakilere!*, *kırmızı başlıklı kız, sen!* gibi ünlemler ise cümledir. Çekime girmişlerdir ve anlatıcı/ifade edici durumdadırlar. Bu şekilde birinci cevap da ortaya çıkmış olur.

Ünlem ve ünlem işlevli sözcüklerin bir kısmı cümle bir kısmı da cümle işlevli sözcüklerdir. Ünlemler, anlatım işlevleri esas olan dil birimleridir ve cümledeki temel işlevini görürler, fakat cümledeki yapı ve anlam gösterme özelliklerine sahip değildirler. Bu durumda cümlede olup cümle dışı olarak adlandırılmalarının gerekçelerinden biri, cümle yapısında yer alıp, cümledeki temel ögesi yüklemle işlev çakışması ya da işlev paylaşımından dolayı, yüklemce cevap vermemeleri olabilir mi? Çünkü ünlemler, sadece cümle işlevinde kullanıldıklarında yüklemce cevap vermezler; diğer cümle öğeleri gibi çekimlendiklerinde ünlem işlevinde olmadıkları için isim ya da isim işlevli bir sözcük veya yapı içinde yer alırlar.

2.4. İmlâ Bakımından Ünlemler

Türkçenin ünlemlerinin imlâsı konusunda en belirgin olan nokta, imlâ işaretidir. Yapı bakımından özel bir durumu olan ünlemler yazılış biçimleri konusunda belli bir kural ve ölçü yoktur. Gramer kitapları ve araştırmalarda konuya dikkat çeken de olmamıştır. Konuşma esnasında vurgu ve tonlamayla anlaşılabilen ünlemler yazılı metinlerde kuralsız ve düzensiz bir şekilde bulunmaktadır.

Özellikle senaryo ve çizgi metinlerinde (karikatür) bolca kullanılmakta olan ünlemler, ünlem işaretiyle gösterilmektedir. Ünlemleri ayırt ettirici başka bir imlâ ölçütü olmadığı için

Türkçeyi ana dili olarak bilenler, metnin ya da cümlelerin bağlamından hareketle meseleyi fark etmektedir, ancak yeni öğrenmeye başlayanlar açısından konu oldukça karanlık görünmektedir. *yaaa!, ya!, of!, offff!, off!, hiç!, hiiiç!* vb. kullanımlar için öğrenecekler açısından bir takım düzenlemeler yapılmalıdır. Mesela, ünlemlerde bir sesin ortalama uzunluğunu göstermek için harf kaç kere tekrar yazılmalıdır? *a* sesi için literatürde *şapkalı a* ifadesi geçer. *a*'yı uzatmak ve incelemek için kullanılan “şapka” diğer ünlüler için kullanılmaz. Ünsüz sesleri göstermek için hiçbir ölçü yoktur. *vzzzz!, hrrrrr!* vb. örneklerde harf kaç tane yazılmalıdır?

Sonuç olarak Türkçede ünlemlerin bir kısmını oluşturan ve esas ünlemler olarak kabul edilen sözcüklerin yazımları konusunda belli bir ölçüt oluşturulmamıştır.

Sonuç ve Öneriler

Bazı gramerlerin edat başlığında ele aldığı ve bazıların da bir sözcük türü olarak kabul ettiği ünlemler, cümledeki yerleri ve rolleri bakımından da tartışmalı bir konu olmayı sürdürmektedir. Türkçede yaygın bir kullanım özellikleri olması ve gramerlerde yer bulmalarına rağmen yeterince üzerinde durulmadığı anlaşılan ünlemler, çok yönlü olarak incelemeyi gerektirmektedir. Bu çalışmada yapılan bazı önemli tespitler ve onların ışığındaki öneriler şöyle gösterilebilir;

1. Türkçenin üzerinde en az durulan konularından birisi ünlemlerdir. Gramer kitaplarında yer verilen ve daha çok biçim ve cümle düzeyinde ele alınıp iki ana çizgi üzerinde sürdürülen yaklaşımla açıklanma yoluna gidilmiştir. Üçüncü bir çizgiyi Zeynep Korkmaz “anamlı ve görevli kelimeler” başlığıyla oluşturmaya çalışmıştır. Bu makaleyle de ünlemler için yeni bir yaklaşım ortaya konulmuştur; ünlemlerin temel işlevi anlatımdır ve cümle işlevinde kullanılmaktadır.

2. Türkçede ünlemler diğer sözcük türlerine göre biçim olarak farklı yapıdadır, ancak bu farklılık fark edilmesinde rağmen farklı bir yazım ölçütüne sahip değildir. En önemli tespitlerden birisi de ünlemlerin imlası konusuna kaynaklarda hiç değinilmemiş olmasıdır. Konuyla ilgilenenlerin üzerinde önemle durması gereken hususların başında imla bulunmaktadır. Belki de ünlemlerin imlası konusunda belli bir kararlılığın oluşmamasından dolayı yazılı metinlerden derlenen örnekler, meselenin kıyıda kalmasına sebep olmaktadır. Sesli dil kullanımının medya iletişim araçlarıyla yaygınlaşması ve kişiler arası etkileşimin artması karşısında bu yönde yapılacak çalışmalar Türkçenin doğru ve estetik kullanımı açısından önemli bir katkı sağlayacaktır.

3. Ünlemlerin gramerdeki yeri konusunda belli bir kararlılık oluşmamıştır. Türkçe öğretenler ve öğrenenler ünlemleri hangi temel bilgiler üzerine inşa etmemelidir? Ünlemlerle ilgili olarak gramerlerin açıklamalarında vazgeçilmeyen temel ifade, “duygu ve heyecanı yansıtır” olmuştur. Düşüncenin ifadesinde ünlem kullanılmaz mı? Temel tanımı ve gramerdeki yeri/sırası konusundaki belirsizlik ünlemlerin yeterince anlaşılmasını engellemektedir. Ünlemler bir sözcük türüdür, ancak fiillerle olan işlev ortaklıklarından dolayı fiiller içinde ya da anlatım işlevi ortaklığından dolayı en alt/küçük anlatım birimi olan cümle konusu içinde değerlendirilebilir.

4. Gramerin eskiden beri temel amacı dilin öğretilmesi ve öğrenilmesini sağlamaktır. Gramer, dilin bilgisini ortaya koyarak öğrencilere yol gösterir. Tanımı ve konumu konusunda yeterince açıklık kazanmamış olan ünlemler, Türkçenin iletişim aracı olarak yaygınlık kazanma çabası yaşadığı şimdilerde öğretici ve öğrenciler açısından daha fazla üzerinde durulmayı gerektiren konularından birisidir. Özellikle yabancılara Türkçe öğretmeye çalışan öğretmenler açısından bu haliyle oldukça zorlanılacak konulardan birisi olabilir. Kaldı ki, Türkçe konuşulan ortamlarda bile ünlemler argoyla karıştırılarak kullanılabilir. Kişi farkında olmadığı ve ünlemlere dair mental örüntüsünde bir uyarı bulunmadığı için pek çok hatalı kullanımlarda bulunabilmektedir; *Oha oldum abi!, yuff!* gibi. Bu çalışmada üzerinde durulmadı, ancak işlevsel özelliğine yapılan vurgudan hareketle ünlemlerin doğru kullanılmasının öğretilmesi de gramerdeki sorunların çözümüyle yakından ilgili olduğu çıkarımında bulunulabilir.

Elbette daha çok çıkarımlar ve öneriler söylenebilir. Çalışmanın amacı ve kapsamı çerçevesinde doğrudan varılabilecek sonuç ve öneriler öncelikli olarak bunlarla

sınırlandırılmalıdır. Bu çalışmanın ortaya koyduğu yaklaşım, Türkçe gramerlerinin biçimden ziyade işleve odaklı bir yaklaşımla oluşturularak geçmiş kadar geleceğe yönelik bir bakış açısıyla inşa edilmesine katkı sunacağı düşünülebilir.

KAYNAKÇA

- AÇIKGÖZ, Halil- YELTEN, Muhammet (2005), Kelime Grupları, İstanbul: Doğu Kütüphanesi Yay.
- AKALIN, Şükrü Haluk vd. (2011), Türkçe Sözlük, 11. Baskı, Ankara: TDK Yay.
- AKSAN, Doğan vd. (1983), Sözcük Türleri, Ankara: TDK Yay.
- BANGUOĞLU, Tahsin (2007), Türkçenin Grameri, Ankara: TDK Yay.
- BİLGEGİL, M. Kaya (1964), Türkçe Dilbilgisi, Ankara: Güzel İstanbul Matbaası.
- CRYSTAL, David (2007), Dillerin Katli, İstanbul: Profil Yay.
- DELİCE, Halil İbrahim (2007), Türkçe Sözdizimi, İstanbul: Kitabevi Yay.
- EDİSKUN, Haydar (2004), Türk Dilbilgisi, 9. Basım, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- ERGENE, Oğuz (2013), "Türkiye Türkçesinin Ölçünlü Dilinde Kullanılan Batı Kökenli Ünlemler", Ç. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, C.22, S. 1, Adana, s. 43-60.
- ERGİN, Muharrem (2009), Türk Dil Bilgisi, İstanbul: Bayrak Yay.
- GENCAN, Tahir Nejat (2001), Dilbilgisi, Ankara: Ayraç Yay.
- GÜNEŞ, Sezai (2001), Türk Dili Bilgisi, İzmir.
- HACIEMİNOĞLU, Necmettin (1992), Türk Dilinde Edatlar, İstanbul: MEB Yay.
- KARAAĞAÇ, Günay (2009), Türkçenin Söz Dizimi, İstanbul: Kesit Yay.
- KARAAĞAÇ, Günay (2012), Türkçenin Dil Bilgisi, Ankara: Akçağ Yay.
- KARAHAN, Leyla (2005), Türkçede Söz Dizimi, Ankara: Akçağ Yay.
- KORKMAZ, Zeynep (2003), Türkiye Türkçesi Grameri, Ankara: TDK Yay.
- KORKMAZ, Zeynep (2007), Gramer Terimleri Sözlüğü, Ankara: TDK Yay.
- ÖZMEN, Mehmet (2010), Türk Dili Üzerine Makaleler, Ankara: Akçağ Yay.
- SEVİNÇLİ Veysi-ÖZKAN Mustafa (2008), Türkiye Türkçesi Söz Dizimi, İstanbul: 3F Yay.
- TDK, (1999), Türk Gramerinin Sorunları II, Ankara: TDK Yay.
- TDK, (2008), Yazım Kılavuzu, Ankara: TDK Yay.
- TİKEN, Kamil (2004), Eski Türkiye Türkçesinde Edatlar, Bağlaçlar, Ünlemler ve Zarf Fiilleri, Ankara: TDK Yay.
- TOPALOĞLU, Ahmet (1989), Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü, İstanbul: Ötüken Yay.
- VARDAR, Berke (2002), Dilbilim Terimleri Sözlüğü, İstanbul: Multilingual Yay.
- VURAL, Hanifi - BÖLER, Tuncay (2011), Ses ve Şekil Bilgisi, İstanbul: Kesit Yay.
- ZÜLFİKAR, Hamza (1995), Türkçede Ses Yansımaları Kelimeler, Ankara: TDK Yay.